

**ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ,
ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ**

ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
«ԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆ»
ՍՈՑԻԱԼ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ
ԿՐԹԱՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ
ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Խումբ՝ Հայոց լեզու և գրականություն

Թեմա՝ «Հայերենի ծագումը և նրա դիրքը հնդեվրոպական
լեզվաընտանիքում»

նյութի ուսուցումը

Հետազոտող՝ Նազելի Աբգարյան

Սյունիքի մարզի Շինուհայրի միջնակարգ դպրոց

հայոց լեզվի և գրականության ուսուցիչ

Ղեկավար՝ Գոհարիկ Մկրտչյան

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն-----	2
Հիմնական մաս-----	4
Եզրակացություն-----	12
Գրականության ցանկ-----	13

Ներածություն

Հանրակրթության արմատական փոփոխությունները միտված են դասավանդման որակի բարձրացմանը, արդյունավետ ուսուցում կազմակերպելուն, ներկա պահանջներին պատրաստ անհատի ձևավորմանը: Այսօր դպրոցը երեխայի մեջ ազգային ոգի դաստիարակելու, նրան արմատների, ավանդույթների, ազգային ակունքների հետ ծանոթացնելու առաքելությունը պիտի իրականացնի՝ ելնելով «ազգային արժեքներից դեպի համամարդկայինը» կարգախոսից: Միջնակարգ կրթության բովանդակությունը հանրակրթության ընդհանուր նպատակներին համապատասխան ընտրված և յուրացման համար նախատեսված գիտելիքների, մշակութա- յին, բարոյական, գեղագիտական, ազգային և համամարդկային արժեքների մի ամբողջական համակարգ է, որի իրականացումը պետք է ապահովի ինչպես յուրաքանչյուր սովորողի կողմից միջազգային չափանիշներին համապատասխանող գիտելիքների յուրացումը, այնպես էլ ստացած գիտելիքները գործնականում կիրառելու հմտությունների ձեռքբերումը: Ժամանակակից կրթության նպատակը, ի վերջո, սովորողների ստեղծագործական կարողությունների զարգացումն է, ինչի արդյունքում անձը կկարողանա գիտակցել սեփական մշակույթի՝ լեզվի, պատմության, արվեստի, ազգային ավանդույթների նշանակությունը, գնահատել և կարևորել համամարդկային արժեքները:

Սովորողը պետք է կարողանա բանավիճել, բանավոր և գրավոր տրամաբանված խոսք կառուցել, վերլուծել և համադրել, կիրառել հայոց լեզվից և գրականությունից, այլ լեզուներից, հայոց և համաշխարհային պատմությունից ձեռք բերած, ազգային և համամարդկային հոգևոր-մշակութային արժեքներին վերաբերող գիտելիքները:

Վերը նշված պահանջներով է պայմանավորված ավագ դպրոցի հայոց լեզվի դասընթացում ընդհանուր լեզվաբանական բնույթի նյութերի ներառումը, ինչը կստեղծի անհրաժեշտ նախադրյալներ՝ «... բնագրի լեզվական երևույթները բացահայտելու, մեկնաբանելու, լեզվական իրողություններն ըստ հայերենի զարգացման փուլերի տարբերելու, հայերենի ծագման, ցեղակցական կապերի, բարբառային տարբերակվածության մասին անհրաժեշտ գիտելիքներ ձեռք բերելու համար»:

Կարևորելով դպրոցական ծրագրում ընդհանուր լեզվաբանական բնույթի նյութերի ընդգրկումը՝ պետք է փաստենք, որ դրանց տրամադրվող ժամաքանակը բավականին սեղմ է. «Հայերենի ծագումը և նրա դիրքը հնդեվրոպական լեզվաընտանիքում» բաժնին դասագրքում նվիրված է ընդամենը 2 էջ, իսկ նրա ուսուցմանը հատկացվում է 2 դասաժամ. հանգամանք, ինչը դժվարացնում է ուսուցչի գործը աշակերտներին լեզուների ծագման, զարգացման, հայերենի ծագման և ցեղակցական կապերի մասին որոշակի գիտելիք հաղորդելու և այն ամրապնդելու առումով: Այնուամենայնիվ, հատկացված ժամաքանակը նպատակային օգտագործելու դեպքում կարելի է հասնել արդյունքի:

Այս հարցում կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում դասավանդման կերպի, այն է՝ եղանակի, միջոցների ընտրությունը, ինչն էլ կազմում է ուսուցման մեթոդաբանությունը: Ուսուցման մեթոդն իր մեջ ներառում է երեք կարևոր խնդիր՝ ի՞նչ սովորեցնել, ինչու՞ սովորեցնել և ինչպե՞ս սովորեցնել: Յուրաքանչյուր դաս ենթադրում է նպատակային և իրատեսական պլանավորում, այդ պլանավորման հաջող իրականացում, արդյունքների կանխատեսում, հաջողությունների և բացթողումների վերլուծություն: Այս խնդիրները լուծելու համար ուսուցիչը պետք է կարողանա համադրել մանկավարժական գիտությանը հայտնի բազմազան մեթոդները:

Մասնագիտական գրականության մեջ ընդունված է ուսուցման մեթոդները պայմանականորեն բաժանել 2 խմբի՝ ավանդական և ժամանակակից, որոնցից առաջինները ենթադրում են նյութի բացատրական, զննական հաղորդում՝ գիտելիքի պարզ փոխանցման միջոցով: Ժամանակակից մեթոդների հիմքում ընկած է սովորողի ինքնուրույն ուսումնական գործունեությունը, գիտելիքի ձեռքբերման գործընթացում նրա գործուն և անմիջական մասնակցությունը: Ուսուցման նոր մեթոդներն ուսուցիչներին հնարավորություն են տալիս նաև ցուցաբերելու որոնողական կարողություններ՝ նույն մեթոդը նորովի կիրառելու նպատակով:

Այս մեթոդները ենթադրում են ուսուցչի բովանդակալից, բայց պարզ և հասկանալի խոսքի, լեզվական նյութի վերլուծության, վարժությունների, զննական

պարագանների, գծապատկերների նպատակային կիրառություն, դասագրքով կատարվող աշխատանքի ճիշտ կազմակերպում: Կարծում ենք, որ հատկապես ընդհանուր լեզվաբանական բնույթի նյութերի ուսուցման պարագայում արդյունավետ դասավանդում իրականացնելու համար անհրաժեշտ է զուգակցել վերը նշված մեթոդները, որոնք հարմար են և՛ դասի խթանման(մտազրոհ,պրիզմա), և՛ իմաստի ընկալման(գաղափարների քարտեզ, բանավեճ, գրույց, համառոտ դասախոսություն), և՛ կշռադատման ու ամրապնդման փուլերում (քառաբաժան, 10 րոպեանոց շարադրություն) կիրառելու համար:

Հիմնական մաս

Խթանման փուլում աշակերտներին պետք է ուղղորդել, որպեսզի իրենք ձևակերպեն իրենց նպատակները, նյութին առնչվող հարցերը, վեր հանեն իրենց նախնական գիտելիքները: Իմաստի ընկալման փուլում աշակերտները հաղորդակցվում են նոր նյութին, որտեղ ամենակարևորը խթանման փուլում ձեռք բերված ներգրավման հետաքրքրությունը պահպանելը և իրենց նախնական իմացության և նոր գիտելիքների միջև կապ ստեղծելն է: Կշռադատման փուլում աշակերտները հետադարձ հայացք են զգում դասի ընթացքում հանդիպած նոր գաղափարներին, տալիս են հարցեր, բանավիճում, յուրացնում նոր սովորած նյութը:

Այս խնդիրների իրականացումն էլ ապահովելու նպատակով «Հայոց լեզվի ծագումը և նրա դիրքը հնդեվրոպական լեզվաընտանիքում» նյութի ուսուցումը մենք սկսում ենք ԳՈՒՄ աղյուսակի միջոցով: Այն ուսուցչին թույլ է տալիս պատկերացում կազմել աշակերտների նախնական գիտելիքների մասին, զարգացնում է աշակերտների՝ ինքնահարցման, ինքնավերլուծության հմտությունները, ի հայտ է բերում սովորողների՝ սխալ պատկերացումները, որոնք շտկվում են դասի ընթացքում:

Հայերենի ծագումը: Հնդեվրոպական լեզվաընտանիք		
Գիտեն	Ուզում եմ իմանալ	Սովորել եմ

Աղյուսակը լրացնում ենք հետևյալ կերպ.

1. Աշակերտներին հարցնում ենք, թե ի՞նչ գիտեն դասի վերաբերյալ և նրանց ասածները գրի ենք առնում աղյուսակի առաջին սյունակում:
2. Աշակերտներին հարցնում ենք, թե ի՞նչ հարցեր ունեն և դրանք գրանցում ենք աղյուսակի երկրորդ սյունակում: Աշակերտներին օգնում ենք դասակարգելու և համակարգելու իրենց հարցերը:

3. Աղյուսակի երրորդ սյունակը լրացվում է վերջում, երբ որպես ամփոփում թվարկվում են նյութին վերաբերող նոր տեղեկությունները, և դրանք գրի են առնվում երրորդ սյունակում:

Նշեք նաև, որ ԳՈՒՄ աղյուսակը մշտապես պետք է գտնվի ուշադրության կենտրոնում և ամբողջ դասաժամի ընթացքում ծագած հարցերն անպայմանորեն պետք է հստակ ձևակերպեն և գրառվեն աղյուսակի երկրորդ սյունակում:

Հարցերի նախնական գրանցումը սպառելով՝ անցնում ենք փոքրիկ մեթոդական խորամանկության. գրում ենք 4 բառաշարքեր՝ 1-ին և 2-րդ շարքերում հնդեվրոպական ծագման հայերեն բառերը զուգադրելով ռուսերենի նույնարմատ, իսկ 3-րդ և 4-րդ շարքերում՝ ռուսերենից փոխառված բառերը՝ ռուսերեն համապատասխան ձևերի հետ:

1-ին շարք	2-րդ շարք	3-րդ շարք	4-րդ շարք
դու	ты	բորշ	борщ
չորս	четыре	բայան	баян
սիրտ	сердце	խուտոր	хутор
տասն	десять	շչի	щи
մայր	мать	դումա	дума
ես	я	կոտլետ	котлета
եղբայր	брат	պոնչիկ(փքաբլիթ)	пончик
մկան	мышца	պելմեն	пельмени

Աշակերտները չեն կասկածում, որ առաջին շարքի բառերը բնիկ հայկական ծագում ունեն, սակայն դրանց ընդհանրությունը երկրորդ շարքի բառերի հետ հետաքրքրություն է առաջացնում: Ճիշտ ժամանակն է ուսուցչի կողմից հարց ուղղելու դասարանին. «Ինչո՞վ է բացատրվում 1-ին և 2-րդ, 3-րդ և 4-րդ բառաշարքերի ձևային ընդհանրությունը»:

Մեր փորձը ցույց է տալիս, որ աշակերտները 3-րդ շարքի բառերը որակում են «ռուսերեն բառեր», իսկ 1-ին և 2-րդ բառաշարքերի ձևային ընդհանրությունը բացատրելու փորձերը հաճախ հանգեցնում են խճողված, չտարրոշված բացատրությունների, որոնց խորքում, սակայն, երևում են ճիշտ պա-տասխանը կռահելու սաղմերը:

Կատարում ենք երկրորդ քայլը՝ գրատախտակին գրում ենք կամ նախապես պատրաստած գծապատկերի տեսքով ներկայացնում ենք քերականական որակ կազմող ծագումնաբանական ընդհանրությունների օրինակներ, մասնավորապես՝ անձնական դերանունների, քանակական արմատական թվականների, օժանդակ բայի ներկա ժամանակաձևի շարքերը:

Հայերեն	Ռուսերեն	Անգլերեն	Նախաամայր լեզու
ես(իմ)	я(меня)	i(me)	ego
դու	ты	you	tu
նա	он(она)	he(she)	no
մեկ(մի)	один	one	smio
երկու	два	two	dwo
երեք	три	three	treyes
չորս	четыре	four	ketuores
հինգ	пять	five	penke
վեց seks	шесть	six	ksueks, sueks,
յոթ	семь	seven	septm
ութ	восемь	eight	okto
ինը	девять	nine	eneun
տասը	десять	ten	dekm
եմ	есмь(հին սլավոներեն)	am	esmi
ես	есу(հին սլավոներեն)	are	essi
է	есть(հին սլավոներեն)	is	esti

Կարևոր ենք համարում շեշտել, որ քերականական որակ կազմող ծագումնաբանական ընդհանրություններին կարելի է անդրադառնալ ոչ բոլոր դեպքերում: Այստեղ պետք է հաշվի առնել դասարանի պատրաստվածությունը, աշակերտների՝ լսելու և ընկալելու ներունակության աստիճանը, նրանց ուժերը: Չենք բացառում նաև, որ այս հարցին կարելի է անդրադառնալ նաև ուսուցման ավարտին:

Ուսուցիչը հասել է նպատակին՝ աշակերտների հետաքրքրասիրությունը պահանջ է առաջացրել ստանալու առաջադրված հարցերի պատասխանը: Դասի խթանման փուլում կարելի է օգտվել նաև պրիզմայի մեթոդից, ինչն ապահովում է աշակերտների հետաքրքրասիրությունը, նյութի ուսումնասիրման գործընթացի արդյունավետությունը, պատկերավոր մտածողությունը:

Այժմ արդեն կարելի է անցնել կարճ դասախոսության՝ նախնական գիտելիք հաղորդելով «լեզվաընտանիք», «հնդեվրոպական լեզվաընտանիք», «հնչյունական օրենք» հասկացությունների մասին: Մասնավորապես «հնչյունական օրենք» հասկացությունը բացատրելիս պետք է նշվի, որ այն հնչյունների պատմական զարգացման հետևանք է և հանդես է գալիս բոլոր այն դեպքերում, երբ առկա են այս կամ այն լեզվական միավորի՝ պատմականորեն առաջացած նոր, հաջորդական ձևերը (օրինակ՝ հնդեվրոպական kerd նախաձևի համեմատությունը հայերենի սիրտ բառի հետ ցույց է տալիս նախամայր լեզվի k-ի փոխանցումը հայերեն u-ի): Ուսուցիչը եթե նկատում է, որ այս կամ այն միտքը աշակերտները չեն հասկանում, անմիջապես պետք է վերաձևակերպի՝ գործածելով հասկանալի բառեր և արտահայտություններ:

Ուսուցիչը պատմում է, որ աշխարհում գոյություն ունեցող շուրջ 2000 լեզուներն իրարից տարբերվում են թե՛ տարծաբաշխականության (արեալային բնութագիր), թե՛ նրանով խոսող

հանրության թվի տեսակետից, և այդ ցուցանիշները հաշվի են առնվում ըստ անհաժեշտության, օրինակ՝ ժողովրդագրական, ազգագրական, ընդհանուր մշակութային, երբեմն նույնիսկ քաղաքական կամ գաղափարախոսական բնույթի խնդիրներ արծածելիս: Սակայն, զուտ լեզվաբանական քննության առումով կարևորվում են հատկապես այն սկզբունքները, որոնց նպատակը տարբեր լեզուների միջև եղած կապերի բացահայտումն է, նաև դրանց միջոցով առանձին ազգային լեզուների, ինչպես նաև մարդկային լեզվի ծագման խնդիրը լուծելը: Այս հարցում հատկապես կարևորվում է լեզուների պատմական ընդհանրությունների և տարբերությունների բացահայտմամբ իրականացվող ծագումնաբանական դասակարգումը, ինչը սկզբնավորվել է 19-րդ դարում՝ համեմատական լեզվաբանության նվաճումների շնորհիվ:

Խոսելով «լեզվաընտանիք» հասկացության մասին՝ ուսուցիչը պետք է նշի, որ այն ծագումնաբանական ընդհանրություններ ունեցող լեզուների խումբ է: Այդ լեզուները կրող ժողովուրդները ցեղակից են և ունեցել են մեկ ընդհանուր բնօրրան, որն ընդունված է կոչել նախահայրենիք: Համառոտ ներկայացվում է նաև հնդեվրոպացիների նախահայրենիքի մասին գոյություն ունեցող վարկածները:

Ուսուցիչը բացատրում է «ծագումնաբանական ընդհանրություն» հասկացությունը, շեշտելով, որ ցեղակից են այն լեզուները, որոնք ունեն հիմնական բառակազմի և քերականության որակ ունեցող ծագումնաբանական ընդհանրություններ: Այսպիսի դասակարգման արդյունքում ձևավորվում են մի շարք լեզվաընտանիքներ, որոնցից խոշորներն են հնդեվրոպականը, սեմականը, իբերոկովկասյանը, աֆրիկյանը, չին-տիբեթականը, թյուրքականը: Սրանցից ամենալայն տարածումն ունի հնդեվրոպականը,

որին պատկանում է նաև հայերենը: Այսօր լեզվաբանական ուսումնասիրություններում հայերենին մեծ տեղ է տրվում, քանի որ այն պահում է իր մեջ այնպիսի հին հատկություններ, որոնք բնութագրում են հնդեվրոպական նախամայր լեզուն:

Հայերենի բառապաշարի հնագույն և կարևոր մասը կազմում են հնդեվրոպական ցեղակցության բառերը՝ արմատներ, նաև ածանցներ ու մասնիկներ: Ըստ Հր. Աճառյանի՝ մեր մայրենի լեզվի արմատների քանակը մոտ տասնամեկ հազար է, որից բնիկ հայկական ծագում, այն է՝ հնդեվրոպական արմատներ են շուրջ հազարը: Բիարկե, կան նաև հազարավոր բառեր, որոնց ծագումը դեռևս պարզաբանված չէ:

Աշակերտների ուշադրությունը կենտրոնացնելով գրատախտակին կախված հնդեվրոպական լեզվաընտանիքի տոհմաժառի պատկերն (այն ներկայացված է նաև դասագրքում)՝ պետք է խոսել լեզվաճյուղերի մասին, ցույց տալ, որ դրանք համեմատաբար ավելի սերտ կապեր ունեցող լեզվախմբերն են: Ուսուցիչը աշակերտներին հիշեցնում է կենդանի և մեռած լեզուների մասին՝ տոհմաժառի օգնությամբ ցույց տալով հնդեվրոպական լեզվաընտանիքի կենդանի և մեռած լեզուները: Բացատրում է **հին, հնագույն, նոր** լեզուներ հասկացությունները, բերում է օրինակներ: Նշում, որ հայերենը աշխարհի հին լեզուներից է, իսկ հնագույն են այն լեզուները, որոնցով գրավոր հուշարձաններ են պահպանել Քրիստոսից երկու-երեք հազարամյակ առաջ:

Նախամայր լեզվի և նրանից սերված դուստր լեզուների կապն ավելի պարզ ներկայացնելու նպատակով ուսուցիչն աշակերտներին բացատրում է «լեզու», «բարբառ» հասկացությունները, խոսում դրանց տարբերակիչ հատկանիշների մասին և, օգտվելով **ընդհանուր լեզու-բարբառ** հարաբերակցությունից, նշում է, որ ինչպես որոշ բարբառներ, հեռանալով ընդհանուր լեզվից, դարձել են ինքնուրույն լեզուներ (օրինակ՝ ռուսերենը, բելոռուսերենը, ուկրաիներենը՝ հին սլավոներենից), այդպես էլ դուստր լեզուները, հեռանալով ծնող հիմք լեզվից, դարեր անց դարձել են ինքնուրույն լեզուներ:

Բարբառների առաջացումը տեղի է ունենում քերականության, բառային կազմի և հիմնական բառերի հնչյունական համակարգի մեջ կատարվող տեղային բնույթ կրող փոփոխությունների հետևանքով, որոնցից ամենակարևորն, իհարկե, քերականական փոփոխություններն են: Դրանք սովորաբար սահմանափակ բնույթ են կրում, սակայն երբեմն տարբեր հանգամանքների բերումով (ժողովրդի մասնատվածություն, կենտրոնաձիգ պետության բացակայություն և այլն) այդ փոփոխություններն այնպիսի չափեր են ընդունում, որ բարբառը վերածվում է մի նոր լեզվի, լեզվական մի նոր որակի: Հենց այդպիսի գործընթացի արդյունքում էլ առաջանում են ցեղակից լեզուները:

Հնդեվրոպական նախամայր լեզվից դուստր լեզուների առաջացումը ևս իր հիմքում ունի տոհմերի և ցեղերի բազմացման և իրարից բաժանվելու հետևանքով բարբառների

առաջացման գործընթացը: Տոհմերի այս բաժանումը, միմյանցից հեռանալը ճյուղավորում է առաջացնում նաև լեզվի մեջ: Տոհմի ընդհանուր լեզուն փոփոխությունների է ենթարկվում, ձևափոխվում է և աստիճանաբար վերածվում է ինքնուրույն լեզվի: Այստեղ տեղին ենք համարում մեջբերել Աղայանի չափազանց դիպուկ նկարագրությունը, որը վերաբերում է **ընդհանուր լեզու-բարբառ** հարաբերակցությանը. «...բարբառները նույնպիսի միասնություն են կազմում, ինչպես, օրինակ, միևնույն թփի տարբեր ռոստերը, որոնք մեկ ընդհանուր հիմքից՝ ընդհանուր արմատից են սնվում ու աճում, հանդիսանում են այդ թփի անբաժան մասը և ենթակա են ամբողջ թփի զարգացման գործընթացին. հենց այդ ռոստերից մեկն առանձնացնենք թփից այնպես, որ անջատվի մյուսներից և ինքնուրույն կերպով սնվի ու աճի, ապա կդառնա մի նոր, առանձին թուփ: Այդպես էլ բարբառներն են, որոնք մեկ ընդհանուր հիմքից առաջացող ճյուղավորումներ են, մեկ արմատից ելած ռոստեր»:

Դասի այս հատվածում նպատակահարմար ենք համարում «Զուգադրության աղյուսակ»-ի օգտագործումը:

Ավարտելով դասախոսությունը՝ ուսուցիչը հարցերով ստուգում է հաղորդված նյութի յուրացվածությունը:

- 1.Որքա՞ն է ազգային լեզուների թիվը ներկայումս, և որո՞նք են առավել հայտնիները:
- 2.Ի՞նչ միջազգային և ազգամիջյան լեզուներ գիտեք, ո՞րն է դրանց տարբերությունները:
- 3.Ինչպիսի՞ն կարող են լինել լեզվական ընդհանրությունները, և դրանցից ո՞րն է ընկած «լեզվաընտանիքի» հիմքում:
- 4.Ո՞րն է ծագումնաբանական դասակարգման նպատակը, և ի՞նչ սկզբունքներից է այն ելնում:
- 5.Ի՞նչ է լեզվաընտանիքը: Ի՞նչ լեզվաընտանիքներ գիտեք:
- 6.Ի՞նչ է լեզվախումբը, քանի՞ լեզվախումբ ունի հնդեվրոպական լեզվաընտանիքը, որո՞նք են դրանք:
- 7.Հարում է արդյոք հայերենը այդ լեզվախմբերից որևէ մեկին, ինչպիսի՞ն է նրա դիրքը լեզվաընտանիքում:
- 8.Ե՞րբ են լեզվախմբերը և առանձին լեզուները բաժանվել նախամայր լեզվից: Ի՞նչ վարկածներ գիտեք հնդեվրոպացիների նախահայրենիքի մասին:
- 9.Բացատրեցե՞ք **լեզու-բարբառ** և **նախամայր լեզու- դուստր լեզու** հարոաբերությունների ընդհանրությունը և տարբերությունը:

Դասի այս հատվածին հատկացվում է 10 րոպե, որից հետո կրկին աշակերտների

ուշադրությունը հրավիրվում է գրատախտակին գրված 4 բառաշարքերին:

Ուսուցիչը դասարանը բաժանում է 3 խմբի, յուրաքանչյուր խմբին տալիս է Հր.Աճառյանի «Արմատական բառարանի»-ի հատորներից մեկը և առաջարկում է այնտեղից դուրս գրել 1-ին բառաշարքի համարժեք ձևերը պարսկերենից, լատիներենից, ռուսերենից, գերմաներենից, անգլերենից, մյուս ցեղակից լեզուներից: Աշակերտները բառերը գրում են գրատախտակին և, համադրելով նախալեզվի ձևերի հետ, ուսուցչի օգնությամբ բացահայտում են հնչյունական անցումները, ցույց տալիս հայերենի մերձավոր ցեղակցությունը իրանական և սլավոնական լեզուների հետ:

Դասի ավարտին հանձնարարվում է տնային աշխատանք. Հր.Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանից» դուրս գրել 10 բնիկ հայերեն և 10 փոխառյալ բառ՝ նշելով վերջիններիս փոխառության աղբյուրը:

Երկրորդ դասաժամը պետք է սկսել տնային հանձնարարության ստուգումով, որից հետո ուսուցիչը գրատախտակին գծում է դատարկ աղյուսակ՝ իմաստային-թեմատիկ խմբերի առանձին սյունակներով, և պահանջում է աշակերտներից տնային աշխատանքի օրինակները դասդասել համապատասխան սյունակներում:

Դասի այս հատվածին հատկացվում է 10-12րոպե, որից հետո աշակերտներին առաջարկվում է շարունակել բառաշարքերը՝ արդեն օգտվելով Հր. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանից»:

Ֆիզիկական աշխարհ	ազգակցական հարաբերություններ	մարմնի մասեր	ուտելիք և ըմպելիք	բնության երևույթներ	կենդանական աշխարհ

Նշվում են նաև այն իմաստային խմբերը, որոնք ընդգրկված չեն աղյուսակում: Ուսուցիչն առաջարկում է աշակերտներին, առանց բառարանից օգտվելու, շարունակել համալրել աղյուսակը այնպիսի նոր բառերով, որոնք, իրենց կարծքիով, հնդեվրոպական ծագում ունեն: Աշխատանքին հատկացվում է 10-15րոպե, որից հետո «Հայերեն արմատական բառարան»-ի օգնությամբ աշակերտներն իրենք ստուգում են իրենց օրինակները և «պարզում», որ ի թիվս բազմաթիվ բնիկ և փոխառյալ բառերի, մեր մայրենիի բառապաշարը բաղկացած է նաև բազմաքանակ չստուգաբանված բառերից, որոնց ծագման հարցերի քննությամբ զբաղվում է ժամանակակից լեզվաբանությունը: Աշխատանքն ամփոփում է ուսուցիչը, և նշում, որ հնդեվրոպական մայր լեզվից ժառանգված բառերը հայերենի բառապաշարի միջուկն են և հազարամյակների պատմություն ունեն: Դրանք վերաբերում են կյանքի տարբեր ոլորտներին, շրջապատող

իրականության տարբնությունը երևույթներին: Սրանից էլ հետևում է այն, որ հայերենը դեռևս վաղնջական ժամանակներից տարանջատվել է նախամայր լեզվից և մտել է ինքնուրույն զարգացման ուղի:

Ուսուցիչը համառոտ ներակայացնում է հայոց լեզվի ծագման և զարգացման պատմությունը, գրավոր հայերենի զարգացման փուլերն իրենց բնութագրական հատկանիշներով: Աղյուսակի օգնությամբ գրատախտակին ցուցադրվում են գրաբարից, միջին հայերենից, տարբեր բարբառներից, արևմտահայերենից արևելահայերենին անցած առավել գործածական, ինչպես նաև մասնավոր գրականարևելահայերեն բառեր: Ուսուցիչը շեշտում է, որ ժամանակակից հայերենի բառապաշարը, իր մեջ ներառելով հայերենի զարգացման բոլոր փուլերի դրսևորումները, հարստացել է նաև ինքնուրույն զարգացման հետևանքով ձեռք բերած բազմաթիվ նորակազմություններով: Մինևույն ժամանակ նոր հայերենը ամբողջովին սերում է հին հայերենից. այն իր էությամբ նույնքան հին է, որքան գրաբարը, ավելին՝ վաղնջական հայերենը:

Ավարտելով շարադրանքը՝ ուսուցիչն անցնում է նյութի ամփոփմանը՝ օգտվելով «Վեց W-երի (ինչուների) ռազմավարության» մեթոդից: Այս դեպքում սովորողները զույգերով երկխոսություն են վարում՝ փորձելով պարզել, թե ինչ է տվել իրենց տվյալ նյութի ուսումնասիրությունը: Հարցերը կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ. «Ինչու՞ սովորեցիր այս նյութը», «Ի՞նչ տվեց այն քեզ», « Որտե՞ղ, ե՞րբ, ինչպե՞ս կարող ես կիրառել ստացած գիտելիքներդ»: Այս մեթոդի նպատակը քննարկվող հարցի մասին հնարավորինս շատ ու բազմակողմանի հարցեր տալու միջոցով դրանց առավել արդյունավետ յուրացումն ապահովելն է:

Այս փուլում պետք է վերադառնալ ԳՈՒՍ աղյուսակին և լրացնել նրա երրորդ սյունակը, ինչպես նշել ենք վերևում: Երբ ԳՈՒՍ աղյուսակը լրացված է, ամփոփվում և համակարգվում է հաղորդված տեղեկատվությունը, ինչն էլ այս նյութի ուսուցման տրամաբանական ավարտը պետք է լինի: Ամփոփումը նախապես պլանավորվում է ուսուցչի կողմից, որում հաշվի պետք է առնվեն դասանյութի յուրացման խորության հնարավոր աստիճանը, յուրացվելիք հասկացությունների քանակը, նպատակը և այն տրամաբանական եզրահանգումները, որոնք կկատարեն սովորողներն աշխատանքի արդյունքում:

Անցածն ամրապնդելու նպատակով ուսուցիչն աշակերտներին բաժանում է 4 խմբի, որպես տնային աշխատանք, հանձնարարում է գրել ռեֆերատներ «Հնդեվրոպական լեզվաընտանիք», «Հայոց լեզվի ծագումը», «Հայերենի զարգացման փուլերը», «Հայերենի բարբառները»՝ տալով այդ աշխատանքի համար անհրաժեշտ գրականության ցանկը:

Որպես արտադասարանական աշխատանք՝ կարելի է հանձնարարել նաև ցուցապաստառների պատրաստում, հարցում-հետազոտություն, որը կարելի է անցկացնել

դպրոցում, անկախ հետազոտություն, որի համար աշակերտները լրացուցիչ տեղեկություններ են հավաքում՝ օգտվելով լրացուցիչ գրականությունից, տեղեկատվության աղբյուրներից: Այս ամենն աշակերտներին տալիս է սովորածը գործնականում կիրառելու և իմացության սահմաններն ընդլայնելու հնարավորություն:

Եզրակացություն

Այսպիսով՝ լեզվաընտանիքը ծագումնաբանական դասակարգման հիմնական միավորն է, որը ցեղակից լեզուների ամբողջությունն է: Հայերենը հնդեվրոպական ընտանիքի առանձին ճյուղ է: Հայերենի զարգացումը բաժանվում է երեք շրջանի՝ հին հայերեն, որ գրավոր կերպով (գրաբար) ավանդված է 5-րդ դարից, միջին հայերեն (կիլիկյան), որ ավանդված է միջնադարյան, հատկապես կիլիկյան շրջանի մատենագրությամբ, և աշխարհաբար, իր երկու գրական ճյուղերով՝ արևելահայերեն ու արևմտահայերեն, որոնցից արևելյանը բարձրացավ պետական լեզվի մակարդակի: Ի մի բերելով հայերենի հնդեվրոպական բոլոր տարրերը (բառեր, մասնիկներ, քերականական ձևեր)՝ հնդեվրոպական լեզուների արևելյան խմբի մեջ մտնելով՝ հայերենը ինքնուրույն ճյուղ է ներկայացվում և առավել մերձավոր ցեղակցության մեջ է իրանական, հունական ու սլավոնական լեզուների հետ: Սովորողները պետք է գան այն եզրահանգմանը, որ հայերենի դերը իր ամբողջ գեղեցկությամբ ու հարստությամբ մեծ է ու կարևոր հնդեվրոպական լեզվաընտանիքում:

Գրականություն

1. Ս. Գյուլբուդադյան, Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա
2. Է. Աղայան, Լեզվաբանության հիմունքներ
3. Վ. Համբարձումյան, Մայրենի լեզվի գրուցարան